

ОБ'ЄКТИ ТА СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ В КРИМІНОЛОГІЇ ТА ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лукашевич С. Ю.

ВСТУП

За умов сьогодення людство та всі суспільні та державні утворення, в тому числі й Україна як частина світового устрою, переживає багато змін: ми перебуваємо в кардинально новій політичній, економічній, духовно-ідеологічній ситуації порівняно з кінцем ХХ століття; її основними ознаками є соціально-господарська стагнація, політична, культурно-виховна та морально-психологічна невизначеність, активізація старих і поява нових стресогенних факторів як на рівні індивідуальної, так і групової (та й навіть масової) свідомості. Складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку нашої країни зумовлюють потребу в теоретичному осмисленні й розробленні науково обґрунтованого інструментарію, за допомогою якого можна зробити ефективнішим процес соціальної взаємодії, не криміногенного розвитку суспільства, запобігання та протидії злочинності тощо. Без теоретичного знання, що безпосередньо слугує конкретній державотворчій практиці, неможливе виконання стратегічного завдання – побудови демократичної держави й громадянського суспільства на теренах України¹.

Реформації політичного й економічного життя загострили суперечності в сучасному українському суспільстві та призвели до значного росту кримінального насильства. Ці процеси супроводжуються соціальною напруженістю і занепадом моральності. Крім того, сучасна злочинність набуває принципово нових якостей і з національних трансформується в міжнаціональні загрози кримінологічній безпеці, переводячи їх у розряд глобальних. Тому відсутність єдиної моделі стратегії забезпечення кримінологічної безпеки держави викликає особливу тривогу, адже вона слугуватиме гарантом дотримання ціннісних норм і установок, що визначають зміст та спрямованість

¹ Лукашевич С.Ю. Евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень. *«Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи»: міжнар. науково-практичний круглий стіл, ДНДІ МВС України* (Київ, 14 листопада 2019 р.). Київ. 2019. С. 28–31.

суспільної свідомості й соціально-політичної думки². Злочинність та протиправна поведінка зумовлюються комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі стають об'єктами запобіжного впливу. До них належать: по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей; по-третє, окремі особи, групи й контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку і вчинення конкретного злочину; по-п'яте, негативні якості та властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню³.

Теорія і практика запобігання злочинності та правоохоронної діяльності свідчить про те, що від правильності визначення об'єкта запобіжного впливу та його вибору залежить ефективність запобіжної діяльності. Така діяльність здійснюється різними суб'єктами з метою нейтралізації криміногенних факторів та руйнування і нейтралізації впливу детермінаційних комплексів злочинності та окремих видів злочинів. Наукове дослідження саме питань визначення об'єкта запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності й суб'єктів такої діяльності, науковим підходам до розуміння об'єкта запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності, системно-функціональному значенню об'єкта запобігання з точки зору вдосконалення існуючих і розроблення нових заходів запобігання правопорушенням і злочинам та функціонального навантаження діяльності суб'єктів запобігання і є предметом даної публікації.

1. Теоретичні засади визначення об'єкта запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності

Поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося в теорії кримінології та правоохоронної діяльності порівняно недавно, адже за радянських часів спеціальних досліджень із цієї проблематики не проводилось. Навіть у фундаментальних роботах проблема визначення об'єкту запобігання злочинності фактично не розглядалась, хоча очевидно, що вона була і залишається ключовою з точки зору ідеології, політики, стратегії і тактики відповідної діяльності.

² Лукашевич С.Ю. Моделювання трендів злочинності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 3. С. 103–111.

³ Кримінологія : підручник / Б.М. Головкін, В.В. Голіна, О.В. Лисодед та ін.; за ред. Б.М. Головкіна. Харків : Право. 2020. 384 с. С. 159.

Внаслідок невирішеності цієї проблеми в кримінології мають місце суперечливі судження з приводу сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання злочинності». Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а окремі розглядають об'єкт і предмет як тотожність або як категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя в суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч – криміногенні фактори – об'єктом протидії злочинності. Слід приєднатись до точки зору, згідно з якою ця ситуація потребує чіткого визначення⁴.

Гносеологія поняття запобіжної діяльності досить широка, охоплює її закономірності та принципи, форми і методи, типологію одержання знань про розглядуване явище в його різноманітті. Гносеологію можна розглядати і як історичне поняття – досліджуваний феномен існує в межах тенденцій і закономірностей реального історичного процесу та законів історії як науки.

Криміногенні об'єкти мають різну гносеологічну природу та різні історичні витоки, вони об'єктивно існують у суспільстві, зумовлюються як правовими його недосконаlostями (скажімо, некомпетентним регулюванням суспільних відносин у різних сферах), так і психогенним характером, тобто аномальними явищами індивідуальної та суспільної свідомості, що впливають на суспільне буття. Тому глибоке і всебічне вивчення і пізнання витоків, природи, поняття криміногенних об'єктів, виявлення їхніх сутнісних ознак сприятиме розумінню негативного їх впливу на суспільство, а також успішному пошуку оптимальних засобів та заходів протидії їм.

Питання, що стосуються запобігання злочинності, розглядалися багатьма вітчизняними і зарубіжними кримінологами і вченими інших галузей знань XIX – XXI ст. Проблема дослідження об'єкта запобігання злочинності стала предметом наукових пошуків для багатьох учених у сучасній Україні. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили українські вчені О. М. Бандурка, А. М. Бабенко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, А. М. Кротюк, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. О. Туляков та інші.

Разом із тим окремих робіт, присвячених всебічному дослідженню і визначенню об'єкта запобігання злочинності, досі не було, отже, дотепер фактично відсутнє цілісне вчення про об'єкт запобіжного впливу. Але,

⁴ Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС. 2008. 446 с. С. 81.

як впливає з нагальних потреб розвитку кримінології та як свідчить практика запобіжної діяльності, воно є вкрай актуальним.

Проблеми пізнання навколишньої дійсності, одним із феноменів якої є об'єкт запобігання злочинності, його тенденції та закономірності в природній та історичній реальності, співвідношення історичних та ґносеологічних фактів шляхом системного аналізу всіх складників цього процесу і побудова на цій основі нового, комплексного, концептуального бачення об'єкту запобігання злочинному впливу та вироблення заходів протидії – ось у чому полягають завдання наукового пошуку сучасної кримінології у сфері пізнання об'єкту запобігання злочинності.

У процесі виникнення та розвитку будь-якої підсистеми протидії злочинності між її елементами встановлюється така залежність: властивості об'єктів кримінологічного впливу – властивості засобів і форм його здійснення – властивості суб'єктів реалізації впливу. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних заходів, які можуть бути реалізовані певними суб'єктами.

Велике значення для вказаної діяльності має правильний вибір об'єкта кримінологічного впливу. У спеціальній літературі спостерігаються певні розбіжності поглядів щодо цього питання⁵. Ці розбіжності існували в історичній дійсності та змінювались зі зміною суспільних реалій.

Так ще в 1982 році В. М. Бурлаков указував, що у визначенні об'єкта запобігання злочинності насамперед варто виходити зі специфіки причин і умов існування досліджуваного явища. Цей об'єкт складається з п'яти частин. Перша частина полягає в сукупності вчинених злочинів. Друга частина об'єкта – це злочинна діяльність. Її відмінність від першої частини об'єкта полягає в тому, що в структурі злочинної діяльності можуть бути і незлочинні елементи, тому що, прагнучи легалізувати свою діяльність, злочинці намагаються менше використовувати кримінальні методи роботи. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – це коли злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. П'ята частина об'єкта складається з латентної частини злочинності, що неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність носить в основному гіпотетичний характер⁶.

⁵ Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во ХНУВС. 2008. 446 с. С. 80.

⁶ Бурлаков В.Н. Індивідуальна профілактика правонарушень: проблеми і судження. *Вестник Ленинградского университета. Серия: Экономика. Философия. Право.* 1982. № 23. С. 103–108.

Розглядаючи генезу поглядів науковців на об'єкт запобіжної діяльності, можна дійти висновку, що радянська і пострадянська кримінологія спиралися переважно на соціологічну парадигму, вважаючи тільки суспільні відносини об'єктами злочинів, то й об'єктами запобігання частіше за все вченими визначались різного роду недоліки у функціонуванні суспільних відносин⁷.

У 90-х роках ХХ століття В. В. Голіна, досліджуючи визначення об'єкту запобігання злочинності, вказував, що об'єкт запобіжного впливу – це криміногенні чинники, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів⁸. Пізніше, продовжуючи дослідження з даної тематики, вчений значно розширив визначення об'єкта запобігання злочинності, вказавши, що це окремі негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального і духовного характеру (або їх сукупність), різні за генезою, сферою, формами та інтенсивністю проявів, які, взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення на загальному та індивідуальному рівнях протиправної, в тому числі кримінальної, мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію⁹.

Незмінною залишилась думка вчених щодо соціальної зумовленості факторів, що впливають на стан і динаміку злочинності. Так, В. М. Бурлаков вказував, що до об'єктів попередження злочинності відносяться процеси і явища різноманітного порядку. До їх числа слід віднести передусім економічні, соціальні, політичні, психологічні й інші фактори, які зумовлюють стан і динаміку злочинності. Ступінь зв'язку зі злочинністю перерахованих вище факторів може бути різною. Пізнання за допомогою кримінологічного аналізу визначає масштаби профілактичної діяльності та її ефективність. По-друге, до числа об'єктів слід віднести діяльність людей, яка повинна відповідати нормам права і соціальної взаємодії. По-третє, до об'єктів профілактичної діяльності можна віднести особу злочинця, під якою слід розуміти соціальний процес формування її криміногенно значущих властивостей і якостей¹⁰.

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації вже на початку ХХІ ст. вважали об'єктами запобігання насамперед людські вади і соціальні

⁷ Долгова А.И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1988. Вып. 47. С. 85–87.

⁸ Голіна В.В. Попередження злочинності : лекція. Харків : Укр. юрид. акад., 1994. 40 с. С. 12–14.

⁹ Голіна В.В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015, Вип. 130. С. 145–154.

¹⁰ Кримінология : учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. Санкт-Петербургский государственный университет : Питер, 2002. 432 с. С. 179.

хвороби, як успадковані, так і набуті в процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цього як об'єкти запобігання злочинам розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особистості, шкідливі звички тощо¹¹.

На нашу думку, така точка зору дещо однобоко висвітлює розглядуваний феномен, зачіпаючи в основному психогенні суб'єктивні вади й аномалії, не пов'язуючи їх із соціальними реаліями суспільства.

Таким чином, пізнавальна наукова діяльність учених-кримінологів наразі перебуває в стані, що можна охарактеризувати як подальший науковий пошук у царині визначення сутності, змісту та об'єму поняття «об'єкт запобігання». Отже, глибоке та всебічне пізнання природи криміногенних об'єктів, їх наукове, історичне та гносеологічне дослідження слугуватиме базою для осмислення небезпечності цього соціального феномену та пошуку відповідних ефективних методів, засобів та заходів впливу на нього. Держава повинна здійснювати запобігання злочинності шляхом впливу саме на певні криміногенні об'єкти, що за своєю сутністю і складатимуть об'єкт запобігання на різних рівнях запобіжної діяльності – загальносоціальному, спеціально кримінологічному, індивідуальному, а також під час здійснення заходів віктимологічної профілактики¹².

2. Сутність об'єкта запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності

Поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи, військові події на сході країни, надвисокий рівень безробіття та зростання рівня соціальної незахищеності призвели до соціальної напруженості, підвищення криміногенного потенціалу суспільства та росту злочинності в Україні. З огляду на ці обставини питання вдосконалення існуючих та розроблення нових стратегій і заходів запобігання злочинності перебувають у центрі уваги представників усіх гілок влади та науковців.

¹¹ Быргэу М.М., Литвинов А.Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. Москва : Юркнига, 2004. 160 с. С. 32–46.

¹² Лукашевич С.Ю. Историчні та гносеологічні засади визначення об'єкта запобігання злочинності *Порівняльно-аналітичне право : електронне фахове наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2017. № 3. С. 195–197.

Злочинність – одна з найбільш суспільно небезпечних форм посягань на права і свободи людини та нормальне функціонування соціуму. Тож питання запобігання злочинності є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Термін «злочинність» належить до найбільш уживаних слів у політиці, державному управлінні й повсякденному житті. Однак зміст цього поняття залишається до кінця не зрозумілим. У суспільній свідомості частіше за все злочинність асоціюється із вчиненими кримінальними правопорушеннями, злочинцями, злочинними об'єднаннями та жертвами злочинів. У кримінології злочинність належить до основних понять, довкола яких триває багаторічна дискусія.

Численні точки зору і консолідовані позиції вчених щодо розуміння злочинності доцільно згрупувати в окремі наукові підходи.

Статистичний підхід: злочинність – соціально зумовлене, відносно масове, історично мінливе негативне явище кримінально-правового характеру, що складається із сукупності злочинів, учинених на певній території за конкретний проміжок часу (Н. Ф. Кузнецова, І. М. Даньшин, В. В. Голіна та ін.).

Соціологічний підхід: злочинність – це властивість суспільства породжувати множину небезпечних для людини діянь, на підставі чого обґрунтовується введення кримінально-правових заборон (Д. А. Шестаков). Злочинність являє собою поле соціальної напруженості (за аналогією магнітного поля), в якому регулярно вчинюється значна кількість злочинів (С. М. Іншаков). Злочинність є соціально зумовленою поведінкою людей, цілі якої визначаються антисуспільними потребами та інтересами (В. В. Орехов).

Девіантологічний підхід: злочинність – це вид соціальної девіантності (відхилення), що досягнула ступеня суспільної небезпечності і закріплюється законодавцем у кримінальному законі (Я. Й. Гілінський).

Діяльнісний підхід: злочинність – масовий прояв деструктивності в поведінці людей, що виражається в системі злочинів, учинених на певній території серед членів певних соціальних груп протягом певного проміжку часу (А. Ф. Зелінський). Злочинність – це соціальний феномен суспільного життя у вигляді небезпечної для суспільства кримінальної активності частини його членів (А. П. Закалюк).

Практиологічний підхід: злочинність є широко розповсюдженим різновидом соціальної практики, специфічного соціального досвіду, який проявляється в поведінці, що заборонена кримінальним законом. Кримінальна практика у своїй основі набула рис конкретної предметної діяльності, що виявляється у вчиненні таких діянь, які в указаний час і в указаному соціокультурному просторі заборонені кримінальним законом (В. М. Дрьомін).

Соціально-натуралістичний підхід: злочинність є свавільним порушенням законів природи людьми, свідомість яких перебуває у стані ілюзії безкарності (О. М. Костенко).

Системно-структурний підхід: злочинність є різновидом соціальних систем, якому притаманні такі ознаки, як цілісність, цілеспрямованість, відкритість, самодетермінація і розвиток у разі прорахунків боротьби зі злочинністю. Системний принцип організації та функціонування злочинності полягає в її інтеграції до соціальної системи, якою є суспільство, а також у взаємодії і взаємозв'язку внутрішніх структурних елементів злочинності (А. І. Долгова, Б. М. Головкін, В. Ф. Оболенцев).

Окрім зазначених, зустрічаються й інші підходи до розуміння цього поняття. На наш погляд, злочинність являє собою різновид об'єктивно небезпечної поведінки, що несе загрозу для особи, держави, бізнесу і суспільства. Як правило, межі злочинності окреслені дією закону про кримінальну відповідальність у просторі, часі та за колом осіб.

Отже, злочинність – це об'єктивно небезпечна поведінка соціальних суб'єктів у системі суспільних відносин, що заподіює істотну шкоду правам людини, соціальним благам і життєво важливим інтересам особи, держави та суспільства¹³.

Набуває також актуальності науковий пошук у царині вдосконалення існуючих та розроблення нових заходів запобігання злочинності на всіх рівнях – починаючи від загальносоціального та спеціально-кримінологічного рівнів і закінчуючи віктимологічною профілактикою. Одним із таких актуальних напрямів наукового пошуку для кримінології є проблема опанування на теоретичному та прикладному рівнях визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Наразі можна констатувати, що для сучасної кримінології вкрай важливими є питання, пов'язані з науково-теоретичним опануванням об'єкта запобіжного впливу, його виокремлення серед інших деструктивних об'єктів соціальної дійсності, визначенням сутності об'єкта запобігання злочинності, адже ступінь пізнання даної проблеми і її реальна значущість знаходять своє відображення в практиці запобігання злочинності.

Враховуючи зміни, що відбуваються в сучасних умовах в усіх сферах суспільного буття, подальший розвиток науково-теоретичних здобутків сучасної кримінології, запити практики запобігання злочинності, піддамо аналізу сучасні наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності.

Розглядаючи об'єкт запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності, насамперед слід зазначити, що об'єкт – це річ, що існує поза

¹³ Кримінологія : підручник / за ред. Б.М. Головкіна. Харків : Право. 2020. 384 с. С. 68.

нами і незалежно від нашої свідомості; зовнішній світ, матеріальна дійсність; предмет, складова частина зовнішнього, матеріального світу; предмет пізнання і діяльності суб'єкта¹⁴. Поняття об'єкта запобігання злочинності з'явилося в спеціальній літературі порівняно недавно, що викликало у кримінологічній науці певну наукову дискусію щодо визначення даного поняття. Визначення типових об'єктів запобігання певною мірою залежить від методологічних позицій дослідників.

Пострадянська кримінологія спирається на соціологічну парадигму, що визначає об'єктами злочинів суспільні відносини, а об'єктами запобігання злочинам – різного роду деструктивний вплив на такі відносини, а також недоліки в їх функціонуванні, тобто це все те, на що повинна впливати система запобігання злочинності, щоб не допустити розвитку злочинних проявів.

Вчені в дослідженні питань, пов'язаних із соціально-правовим механізмом протидії злочинності, приділяють також значну увагу профілактиці злочинності, розглядаючи її як стратегію упереджувального впливу на соціум, спрямованого на зменшення його криміногенного потенціалу. У загальному вигляді об'єкт профілактики – це криміногенні фактори, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів, тобто це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти з тим, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його скоєння¹⁵.

Традиційно в доктрині науки кримінології до об'єкта протидії і запобігання злочинності відносяться: недоліки і протиріччя в системі суспільних відносин, які впливають на процес морально-психологічного формування особистості та її законслухняності; негативні соціальні явища, пов'язані з певними формами соціальної патології (пияцтво, наркоманія, проституція тощо); окремі особи або контингенти осіб, що характеризуються протиправною поведінкою; негативні явища і процеси, які детермінують учинення конкретних видів і груп злочинів; місця концентрації осіб з антисуспільною спрямованістю; конкретні криміногенні ситуації¹⁶.

В. В. Голіна узагальнює зміст даного поняття, визначаючи об'єкт запобігання злочинності як окрему чи взаємопов'язану сукупність

¹⁴ Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лехина, С.М. Локшиной, Ф.Н. Петрова (гл. ред.) и Л.С. Шаумяна. Изд. 6-е, перераб. и доп. Москва : Сов. энцикл., 1964. 448 с. С. 348.

¹⁵ Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 446 с. С. 12-14.

¹⁶ Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с. С. 27.

негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального і духовного характеру, різних за генезою, сферою буття і свідомості, формами та ступенем інтенсивності проявів своїх властивостей, існування яких призводить до відтворення на суспільному рівні злочинності як соціального явища, а на груповому та індивідуальному – до виникнення масової деструктивної поведінки людей, злочинної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочинів та їх реалізацію¹⁷.

Огляд наукових підходів щодо розуміння узагальнюючого поняття об'єкта запобіжного впливу та переліку його структурних складників показує, що останніми охоплюються: 1) уражені вадами суспільні відносини, що порушують їх регулятивну позитивну функцію, деформують соціальні призначення; 2) дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості; 3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані зі злочинністю (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимність, насильство, обман, бідність, брехня та ін.); 4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на груповому й індивідуальному рівнях, що детермінують злочинні прояви; 5) об'єктивні обставини соціально-психологічного формування особистості (середовище виховання і спілкування; інформаційний вплив мікросередовища і безпосереднього спілкування та ін.), які зумовлюють сприйняття та інтеріоризацію ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, стереотипів, видів поведінки, що є типовими для розвитку і реалізації злочинної мотивації – ситуаційної і стабільної; 6) сама мотивація як суб'єктивна причина злочинної поведінки; 7) чинники, що викликають і загострюють конфлікт між індивідуальними прагненнями особи і суспільними вимогами; 8) зовнішні обставини, які створюють можливість для вчинення злочинів, або ті, що полегшують ці діяння; 9) певний стан психіки, що проковує вибір і реалізацію злочинного варіанта поведінки; 10) поведінка та спосіб життя осіб з підвищеною ймовірністю вчинення злочину; 11) соціально значущі риси особистості, що віддзеркалюють антисуспільну спрямованість; деякі її психофізіологічні особливості; 12) сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних соціальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної діяльності, а також агресивність та егоїзм людей; психопатологія та деякі акцентуації

¹⁷ Голіна В.В. Об'єкт запобіжного впливу: поняття, ознаки, значення. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року, м. Харків). Харків: Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2015. С. 104–105.

особистості, шкідливі звички тощо; 13) окремі особи або контингенти осіб, в яких сформована глибока антисуспільна спрямованість; вiктимні особи; безробітні тощо; 14) певні території, де концентрується злочинний елемент, та ін.¹⁸.

Наразі в сучасній українській кримінології слід відзначити певну тенденцію до відходу від класичного визначення об'єкта запобігання злочинності, пошуку її сутнісної основи. Кримінологи гуманістичної орієнтації вбачають об'єктами попередження насамперед людську гріховність та хвороби, котрі як отримані у спадок, так і набуті в процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цих магістральних напрямів кримінологічної думки об'єктами попередження стають сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особи, шкідливі звички (наркоманія, алкоголізм і т. ін.)¹⁹.

Спираючись на загальнотеоретичні доктринальні погляди вчених-кримінологів, більшість сучасних науковців у дослідженні тієї чи іншої проблематики у вузькому контексті визначали об'єктами запобігання злочинності саме ті суспільні відносини, які вони досліджували.

Наприклад, у дослідженні кримінологічної діяльності прокуратури О. С. Іщук, визначаючи об'єкт кримінологічної діяльності органів прокуратури, пропонує, виходячи зі специфіки причин і умов існування явища, на яке здійснюється вплив, розділити його на п'ять частин. До першої частини автор пропонує віднести сукупність учинених злочинів, до другої – злочинну діяльність. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта – злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. П'ята частина, на думку автора, складається з латентної частини злочинності, яку неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність має в основному гіпотетичний характер. Крім того, у своєму дослідженні О. С. Іщук наголошує, що об'єкт кримінологічного впливу – це, по-перше, самі злочинці та їхні злочинні формування як самостійні суб'єкти і система таких формувань; по-друге, економічні, політичні,

¹⁸ Голіна В.В. Об'єкт громадського запобіжного впливу у сфері протидії. *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наук. праць. Харків, 2015. Вип. 29. 332 с. С. 66-67.

¹⁹ Литвак О.М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с. С. 81.

соціальні й духовні основи цих формувань і їхньої системи; по-третє, різноманітні зовнішні зв'язки й зовнішні суб'єкти, що беруть участь у підтримці й розвитку таких зв'язків або іншими способом зацікавлені в них²⁰.

Цікавою та такою, що заслуговує на увагу, видається позиція науковців – прихильників соціологічного напрямку в кримінології. Під час розгляду соціально-психологічних аспектів протидії злочинності неповнолітніх об'єктом такої діяльності, наприклад, стають діти й підлітки з порушенням природного процесу соціалізації, коли їхній розвиток починає відхилятися від соціальних норм і правил. До цієї категорії, окрім інших, вони відносять дітей з групи ризику та дітей-правопорушників. До категорії неповнолітніх з групи ризику належать підлітки з неблагополучних родин, які погано встигають у школі, характеризуються різними виявами девіантної поведінки.

З точки зору правослухняної поведінки і правової свідомості це є найбільш небезпечною групою, тому що ці неповнолітні – ще не злочинці, але особи, які вже мають дефекти соціалізації (у тому числі правової). До групи ризику таких неповнолітніх зараховують із причин певної небезпеки для оточення і суспільства через девіантність і потенційну делінквентність та аутодеструктивну поведінку. Крім того, особлива увага до них прикута ще й через те, що багато безпритульних підлітків стають об'єктами насильства і торгівлі, їх втягують у наркотичну круговерть, поступово перетворюючи на жебраків, повій та злочинців. Таких підлітків практично неможливо ресоціалізувати і зробити правослухняними повноцінними громадянами²¹.

Окремої уваги заслуговують погляди А. М. Кротюка, який відносить до об'єкта запобігання великі міста під впливом урбанізації та агломерації. Автор наголошує на тому, що в основі урбанізації, як і в будь-якому іншому соціальному процесі, лежать зміни в суспільному виробництві, що визначає потребу глибокого вивчення питань урбанізації, щоб своєчасно виявити, а потім знизити негативні її наслідки. Головний соціальний зміст урбанізації полягає в особливих міських відносинах, що охоплюють соціально-професійну та демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення. Щодо агломерації, то автор наголошує на тому, що соціальні процеси, які відбуваються у великому місті,

²⁰ Іщук О.С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с. С. 89-90.

²¹ Причини та умови злочинності неповнолітніх : науково-практичний посібник / С.Ю. Бабенко, В.В. Вітвіцька, І.І. Ковальова та ін. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 228 с. С. 93–94.

знаходять своє відображення і в інших містах і селах, які входять в агломераційний комплекс. Відповідно і процеси, які відбуваються у великому місті, впливають на поведінку соціуму в ньому, знаходять своє відображення і в населених пунктах комплексу. Основними елементами системи об'єктів запобігання у великому місті А. М. Кротюк визначає людину з різними кримінологічними ознаками (дорослі та неповнолітні; чоловіки та жінки; рецидивісти і раніше не судимі; алкоголіки, жебраки; особи з психічними аномаліями, що не виключають осудність, тощо). Крім того, об'єктами запобіжного впливу може бути поведінка особи, вчинки, які вона вчиняє, хоча особистість і поведінка розглядається переважною більшістю кримінологів з позиції єдності. Окремим об'єктом запобіжного впливу автор виділяє мікросередовище – безпосереднє соціальне оточення людини. Особливість даного об'єкта полягає в тому, що він включає не окремо взятую особистість і населення загалом, а конкретне соціальне оточення людини²².

Слід зазначити, що в сучасній кримінології закріпилося таке визначення об'єкта запобігання, згідно з яким під об'єктами запобіжного впливу розуміються негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів²³. Для окремо взятого об'єкта характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ); динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність – нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність – криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Отже, головною властивістю будь-якого об'єкта запобіжного впливу є криміногенність. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане з поняттям «криміногенний». Це поняття, яким підкреслюються близька спорідненість, тісний взаємозв'язок явища, процесу, особи зі злочинністю. Поняття «криміногенний» вживається в різних сполученнях: криміногенні фактори, криміногенна особа, криміногенне середовище, криміногенна ситуація тощо.

Криміногенність – це така властивість об'єкта, яка здатна формувати антисуспільну спрямованість особи, а також провокувати вчинення нею протиправних дій. Криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб

²² Кротюк А.М. Велике місто, як об'єкт кримінологічного дослідження запобігання наркозлочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* : науково-практичний журнал. 2015. № 1. С. 179–182.

²³ Кримінологія : підручник / за ред. Б.М. Головкина. Харків : Право. 2020. 384 с. С. 160.

вони стали вразливими для тих чи інших – теж згрупованих відповідним чином – методів запобіжного впливу. Тому до підстав класифікації належить характер криміногенних об'єктів (їхня природа, генеза, умови існування). За цією підставою розрізняються групи криміногенних об'єктів соціального, правового і психогенного характеру. Група криміногенних об'єктів соціального характеру знаходиться в діапазоні від негативних явищ на рівні суспільства до криміногенних явищ і властивості конкретної особи (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, віктимний стан тощо).

До групи криміногенних об'єктів правового характеру включають явища, генеза яких лежить у сфері правової недосконалості, грубих помилок, протиправних дій, необгрунтованого, несвоечасного, некомпетентного регулювання суспільних відносин на різних рівнях соціального буття. Група криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплює ті психологічні, психіатричні й кримінологічно значущі аномальні явища, які дезорганізують суспільне життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації особи, перешкоджають їй чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки і діяти відповідно до такої оцінки²⁴.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наразі, під час стрімкого розвитку суспільства, активних глобалізаційних процесів, появи нових форм злочинних проявів учення про об'єкт запобігання злочинності набуває підвищеної актуальності для кримінології взагалі та теорії запобігання злочинності зокрема. Однозначно можна вказати, що розглянуті у статті думки відносно об'єкта запобігання далеко не обмежуються висловленими у кримінологічній літературі, хоча можна констатувати, що у своїй більшості науковці, наводячи власне бачення об'єкта запобігання злочинності, в певній мірі є тотожними у своїх поглядах, адже так чи інакше вони розуміють під об'єктом запобігання злочинності деструктивні впливи на суспільні відносини, негативні соціальні явища, осіб, що характеризуються протиправною або девіантною поведінкою, негативні явища і процеси, які детермінують вчинення злочинів тощо²⁵. Загалом же, визначення сутності об'єкта запобігання є запорукою для правильного вибору заходів запобігання злочинності й окремим її видам та визначення кола і компетенції суб'єктів такого запобігання.

²⁴ Кримінологія : підручник / за ред. Б.М. Головкина. Харків : Право. 2020. 384 с. С. 160–161.

²⁵ Лукашевич С.Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109–113.

3. Значення визначення об'єкта та суб'єктів запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами широких перетворень у всіх сферах соціальної практики, головним напрямом діяльності держави в галузі охорони прав, свобод та інтересів громадян стає запобігання злочинам та злочинності. І небезпідставно саме запобіжні практики є пріоритетними: злочини є найбільш соціально небезпечними діяннями; вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин.

Проблема запобігання злочинності будь-якого характеру або спрямування пов'язана з певними соціальними групами, індивідами, особистостями та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Запобігання в цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи інші категорії людей. Запобігання злочинності є специфічною соціальною системою. Її цілісне бачення та сприйняття як об'єкт відповідного організаційного впорядковуючого впливу допомагає позбавитись абсолютизації внутрішніх закономірностей її функціонування та розвитку, підміни ефективності та її критеріїв проблемами структурних і функціональних пертурбацій і виводить на значно новий рівень з'ясування ступеня відповідності впливу системи на причини й умови злочинів її завданням.

Як цілісна система запобігання злочинності може розглядатися лише в тому випадку, коли завдяки їй дії державних органів та установ, громадських формувань і окремих громадян координуються, як це притаманно соціальним системам та науковому управлінню суспільними процесами.

Здійснюючи будь-який вид діяльності, суб'єкт діяльності реалізує відповідні суспільні потреби, що є об'єктивним джерелом його діяльності. Якщо даний вид діяльності належить до певного соціального типу діяльності, то конкретна форма діяльності суб'єкту повинна бути співвіднесена з відповідним психологічним типом діяльності. Це означає, що вид діяльності вказує на певну сферу соціального додатку діяльності, який відповідає певній суспільній потребі, а форма діяльності представляє собою конкретний процес, у ході якого здійснюється реалізація суб'єктом певних потреб у межах того або іншого виду діяльності.

Форма запобіжної діяльності безпосередньо пов'язана з її суб'єктами. Запобігання злочинності – це різновид діяльності малих соціальних груп (колективна діяльність). У свою чергу, вона здійснюється у формі різних актів або дій, які регламентовані законодавством, і через це можна говорити про процесуальну форму такої діяльності. Якщо ж

запобіжні дії не врегульовані нормативно-правовими актами, форма цього виду діяльності буде носити непроцесуальний характер.

У процесі виникнення та розвитку будь-якої системи запобігання злочинності між її елементами встановлюється така залежність: властивості об'єктів запобігання – властивості засобів і форм її здійснення – властивості суб'єктів запобігання. Сутність залежності, що аналізується, полягає в тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних запобіжних заходів, які можуть бути виконані певними суб'єктами.

Велике значення для запобіжної діяльності, як уже зазначалось, має правильний вибір об'єкта запобіжного впливу. У кримінологічній літературі спостерігається розбіжність поглядів щодо цього питання, адже різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а окремі розглядають об'єкт і предмет як тотожність, категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя в суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч – криміногенні фактори – об'єктом запобігання злочинності. Вважаємо цю ситуацію такою, що потребує чіткого визначення.

Об'єкт – це філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта²⁶. Але таке визначення об'єкту носить занадто формалізований характер. Для теорії і практики правозастосовчої діяльності недостатньо лише визначення об'єкта запобігання злочинності, важливо розкрити його зміст. Ті види суспільних відносин, які представляють найбільшу соціальну цінність, охороняються за допомогою права, зокрема кримінального. Тому в теорії кримінального права об'єктом злочину є суспільні відносини, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Через вчинення злочину та настання певного результату суспільним відносинам заподіюється значна шкода. Для відновлення або усунення такої шкоди потребуються матеріальні витрати, зусилля багатьох людей. Суспільство та державу це не влаштовує, тому виникає система інших суспільних відносин щодо запобігання злочинності. Отже, ця система відносин також виконує охоронну функцію. Відмінність між ними полягає в тому, що закон про кримінальну відповідальність має справу зі злочинном, а запобігання – з криміногенними чинниками – причинами

²⁶ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с. С. 438.

та умовами, які сприяють учиненню цього злочину. Запобігання покликане усувати, нейтралізувати, блокувати ці причини та умови.

Таким чином, слід погодитись, що об'єкт запобігання злочинності – це криміногенні чинники, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів²⁷. Іншими словами, це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти з тим, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його скоєння.

На наш погляд, запобігання злочинності як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини з приводу і в зв'язку із запобіганням злочинності, тому саме вони (відносини), а не їхні недоліки, є її об'єктом.

Особливим об'єктом є потенційні жертви злочинних посягань. Тут йдеться про так званий віктимологічний аспект запобігання злочинності²⁸. Віктимологічна профілактика – система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення й усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину²⁹. За даним визначенням, віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, але насамперед на численні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування.

Як уже відзначалося, в процесі функціонування будь-якої системи запобігання злочинності обов'язково встановлюється певна залежність між об'єктами, засобами, формами і суб'єктами цієї діяльності. Аналіз змісту останньої категорії також представляє певний науковий інтерес у контексті аналізу системно-функціонального значення розглядуваної категорії для запобігання злочинності.

Віктимологічне запобігання злочинності здійснюється на тих самих рівнях і напрямках, що і запобігання злочинності, а саме: загально-соціальне віктимологічне запобігання; спеціально-віктимологічне запобігання, яке так само, як і його кримінологічний аналог, що викладений вище, складається з віктимологічної профілактики, відвернення і припинення віктимності осіб; індивідуальне віктимологічне запобігання віктимної поведінки.

²⁷ Голіна В.В. Попередження злочинності. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. 40 с. С. 12–14.

²⁸ Віктимологія : навч. посібник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с. С. 162–191.

²⁹ Курс кримінології: Загальна частина : підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с. С. 158.

Загальносоціальне віктимологічне запобігання є невід’ємною складовою частиною загальносоціального запобігання злочинності, яке спрямоване насамперед на вирішення економічних і соціальних завдань подальшого позитивного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей і конфліктів, криміногенного протистояння різних верств населення, рівнів безробіття, бідності, люмпенізації, спокусливості, необережності, створення нормального для цивілізованого суспільства правопорядку і стандартів життя, одержання достатніх легальних прибутків населення, впровадження високих моральних цінностей, особисту безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод тощо. Вирішення цих завдань у масштабах держави безпосередньо і опосередковано сприятиме уповільненню темпу процесу віктимізації і зменшенню стану віктимності людей. Саме на зниження віктимного потенціалу суспільства, виявлення й обмеження дії детермінант масової віктимізації, на подолання страху стати жертвою від злочинності й націлений запобіжний вплив загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності³⁰.

Спеціально-віктимологічне запобігання злочинів – це специфічна складова частина спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, що являє собою підсистему заходів, спрямованих на випередження появи, обмеження, усунення, відвернення та припинення впливу тих явищ і процесів, які безпосередньо віктимізують людину, роблять її уразливою, віктимною для певних видів злочинів, а також на підвищення цінностей від злочинних посягань. Спеціально-віктимологічним запобіганням злочинів охоплюються заходи віктимологічної профілактики, віктимологічного відвернення і припинення віктимізації та віктимності³¹.

Індивідуальне віктимологічне запобігання віктимної поведінки – це різновид спеціально-віктимологічного запобігання, спрямованого на конкретних осіб з підвищеним рівнем віктимності, які з великою ймовірністю можуть стати жертвами злочинів. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може опинитися в ролі жертви злочину. Спеціально-віктимологічними заходами на індивідуальному рівні охоплюються заходи відносно осіб, які, судячи з їхньої поведінки і виходячи із сукупності особистісних характеристик, соціального статусу, з найбільшою ймовірністю ставлять у небезпеку своє життя, здоров’я, волю, честь, гідність, статеvu недоторканість, майнові цінності тощо.

³⁰ Віктимологія : навчальний посібник / за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с. С. 164.

³¹ Там само. С. 167.

Усунення небезпеки потенційних жертви/потерпілого – головне завдання віктимологічного запобігання на рівні конкретної особи. Для визначення кола конкретних осіб, які потребують індивідуального віктимологічного втручання, необхідно мати фактичні, віктимологічні та правові підстави. Фактичні підстави такого запобігання – реальна віктимна поведінка, яка згідно зі здоровим глуздом та досвідом протидії злочинності з високим ступенем імовірності може завершитися злочинним посяганням. Під віктимологічними підставами необхідно розуміти наявність певних показників віктимності особи (особистісні соціальні та морально-психологічні риси, ігнорування попереджень про небезпечну поведінку, уразливий стан, різні негативні залежності та ін.). Правові підстави – це урегульованість індивідуального віктимологічного запобігання нормативно-правовими актами³².

При цьому об'єктом віктимологічного впливу охоплюються інформаційні джерела різного походження, що свідчать про витоки масової, групової, індивідуальної віктимізації та наявність на цих рівнях небезпечної віктимності, на які й спрямовується теорія і практика віктимологічного запобігання злочинності³³. Особливими об'єктами віктимологічної профілактики є соціальні та психологічні чинники віктимізації і віктимності як об'єкти запобіжного віктимологічного впливу на індивідуальному рівні³⁴.

Досліджуючи об'єкти запобіжного впливу в кримінології та правоохоронній діяльності, не можна обійти увагою такий специфічний феномен буття суспільства, як корупція. У літературі зазначається, що до об'єктів запобігання корупції належать: 1) корупціогенні фактори; 2) корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб; 3) неправомірна поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування³⁵. Корупціогенні фактори – це системні проблеми, що призводять до корупції та сприяють її поширенню. Більшість цих проблем мають інституційний, нормативно-правовий та морально-психологічний характер.

Інституційні корупціогенні фактори зумовлені протиріччями між призначенням, основними завданнями державних органів та фактичною спрямованістю їхньої діяльності. Сюди відносять також недоліки правового регулювання і державного управління.

³² Віктимологія : навчальний посібник / за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с. С. 170–171.

³³ Там само. С. 172.

³⁴ Там само. С. 174.

³⁵ Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б.М. Головкина. Харків : Право, 2019. 296 с. С. 139.

Корупціогенні фактори правового регулювання включають окреме положення нормативно-правового акта або сукупність норм законодавства, що можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних із корупцією. Зазначені фактори містяться в нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів, зокрема в законах України, актах Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Вони виявляються шляхом проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів. Корупціогенні фактори правового регулювання можуть полягати в неврегульованості чи недостатній урегульованості суспільних відносин в окремих сферах; прогалинах у законодавстві, юридичних колізіях у нормативно-правових актах, а також нечіткому визначенні функцій, прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування й осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Корупціогенні фактори морально-психологічного характеру включають дефекти правосвідомості та корупційно орієнтовану поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб. Зазначені фактори полягають у несприйнятті етичних норм, антикорупційних обмежень і заборон, зневажанні інтересами державної служби, недоброчесності посадових осіб та ін. Сукупна дія перелічених чинників формує мотиви злочинної поведінки і викликає внутрішню готовність до корупційних дій. Як корупціогенний фактор соціальне середовище формує дефекти правосвідомості, визначає корупційний характер службових і позаслужбових відносин, стимулює посадових осіб до вчинення корупційних правопорушень³⁶.

При цьому слід мати на увазі, що суб'єктами запобігання та профілактики – як окремого напряму діяльності – можуть бути всі юридичні та фізичні особи, які, не порушуючи чинного законодавства та природних прав людини, свідомо і цілеспрямовано здійснюють профілактику, припинення або запобігання злочинам³⁷.

Суб'єктами запобігання є: в широкому соціологічному плані – суспільство в цілому, колективи, групи, індивіди; в соціально-політичному плані – держава загалом, державні органи, громадські організації, громадяни.

³⁶ Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б.М. Головкина. Харків : Право, 2019. 296 с. С. 139–141.

³⁷ Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 98–103. С. 100.

Також усі суб'єкти запобігання та профілактики правопорушень та злочинів можна поділити на спеціалізовані та неспеціалізовані. До суб'єктів першої групи відносяться: правоохоронні органи і спеціалізовані громадські формування правоохоронної спрямованості³⁸. Ці суб'єкти забезпечують підтримання правопорядку в суспільстві шляхом реалізації правових норм, а також здійснюють запобігання злочинності шляхом застосування запобіжних заходів впливу. Для них запобігання є одним зі статутних функціональних завдань, не завжди головним, але обов'язковим.

Не викликає сумніву також необхідність виконання спеціально-запобіжних функцій органами та підрозділами правоохоронних органів. Складнішим є питання про те, чи слід вважати спеціальними суб'єктами запобігання злочинності суди та прокуратуру. Традиційно у кримінологічних дослідженнях з відповідної проблематики на це питання даються стверджувальні відповіді. Можливо, саме тому з подачі своїх радників Президент України у 1999 р. призначив Генерального прокурора України Головою Координаційного комітету по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. Більше того, прокуратуру багато хто вважає природним координатором дій усіх спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності³⁹. Вважаємо цю позицію доволі спірною. Узгоджені заходи, спрямовані на усунення криміногенних чинників, мають здійснюватись виключно під керівництвом виконавчої влади. Тільки вона має необхідні для цього повноваження, технічні та матеріальні ресурси. Прокуратуру як вищий наглядовий орган у державі має бути усунуто від керівництва запобіжною діяльністю суб'єктів, адже природа та зміст цієї діяльності саме управлінські. Координаційні повноваження прокуратури мають пошириватись лише на спільну діяльність органів дізнання та досудового слідства з метою всебічного забезпечення законності та підвищення ефективності виявлення ознак злочинів, їх розкриття, розслідування та попередження засобами правоохоронної діяльності.

Що стосується судової влади, яка створена аж ніяк не для боротьби зі злочинністю, а заради здійснення правосуддя, то згідно з Конституцією України суди є незалежними і підпорядковані лише законам. Ніякі інші міркування, в тому числі інтереси запобігання злочинності,

³⁸ Бьргеу М.М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) : монография / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки А.М. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 240 с. С. 107.

³⁹ Рощина І. Нове у законодавстві України і перспективи запобігання злочинності. *Право України*. 2004. № 3. С. 60–63.

не повинні впливати на судові рішення. Тож суд не можна вважати спеціалізованим суб'єктом запобігання злочинності.

Отже і прокуратуру, і судові органи необхідно віднести до неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності. До другої групи суб'єктів також відносяться: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; адміністрації підприємств, установ, організацій; громадські об'єднання; окремі громадяни.

Головною функцією неспеціалізованих суб'єктів є здійснення загальносоціальної запобіжної діяльності в межах соціальної політики. Ця діяльність поєднується і господарчою, організаційною, управлінською, культурно-виховною й іншими видами діяльності.

Таким чином, суб'єкти запобігання злочинам – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які здійснюють розроблення і реалізацію заходів щодо випередження, обмеження й усунення причин та умов злочинності й недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки⁴⁰.

За специфікою запобіжної діяльності розрізняють суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми, планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямками запобігання злочинам; 3) виявляють та вивчають об'єкт запобіжного впливу й інформують про нього інших суб'єктів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту людини і соціальних благ; 5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів. Множинність суб'єктів запобіжної діяльності пов'язана з різноманітністю об'єктів запобіжного впливу й утворює систему суб'єктів. Систему суб'єктів запобігання злочинності становлять юридичні та фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадянського обов'язку здійснюють запобіжну діяльність. До системи входять органи державної влади і місцевого самоврядування, правоохоронні органи й органи судової влади, підприємства, установи та організації, громадські організації, окремі громадяни.

ВИСНОВКИ

З огляду на викладені вище міркування можна сформулювати декілька висновків.

Щодо об'єкту запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності слід зазначити, що під об'єктами запобіжного впливу

⁴⁰ Кримінологія : підручник / за ред. Б.М. Головкина. Харків : Право. 2020. 384 с. С. 161.

розуміються негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів. Для окремо взятого об'єкта характерні такі властивості: криміногенність; динамічність; потенційність; латентність. Об'єктами ж віктимологічного впливу охоплюються інформаційні джерела різного походження, що свідчать про витоки масової, групової, індивідуальної віктимізації та наявність на цих рівнях небезпечної віктимності, на які і спрямовується теорія і практика віктимологічного запобігання злочинності, причому особливими об'єктами віктимологічної профілактики є соціальні та психологічні чинники віктимізації і віктимності як об'єкти запобіжного віктимологічного впливу на індивідуальному рівні. Специфічними об'єктами є об'єкти впливу в запобіганні та протидії корупції, до яких належать: корупціогенні фактори; корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб; неправомірне поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

Стосовно суб'єктів діяльності щодо запобігання слід зазначити, що, по-перше, класифікуючи суб'єктів запобігання злочинності за видами об'єктів запобіжного впливу, потрібно враховувати їхні функціональні взаємозв'язки та відсутність субординаційної підпорядкованості. По-друге, з точки зору ієрархії об'єктів запобігання злочинності основним призначенням спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності є боротьба зі злочинністю як вид соціальної практики (правоохоронної діяльності). Боротьба як активна форма протидії є адекватною відповіддю реальній загрози злочинності, умовно припустимим засобом її утримання в межах соціальної норми. Характер та зміст цієї діяльності зумовлює необхідність її ґрунтування на системі державно-владних інститутів. По-третє, з урахуванням властивостей об'єктів впливу запобігання злочинності є антиподом боротьби зі злочинністю. Їй притаманні менш агресивні, більш соціальні форми протидії⁴¹. Сприяючи реалізації охоронних функцій опосередковано та більш тривало в часових межах, вона є магістральним напрямом соціальної практики, який повинен розвиватись адекватно з розвитком правоохоронної системи. Основу цієї діяльності становлять соціальні інститути та відповідні заходи, а пріоритет має надаватись широкому залученню громадськості до запобіжних процедур.

⁴¹ Лукашевич С.Ю. Системно-функціональне значення визначення об'єкта запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*: збірник наукових праць. Харків: Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2017. № 3 (17). 252 с.

АНОТАЦІЯ

Публікацію присвячено історичним та гносеологічним засадам визначення об'єкта запобігання та суб'єктів запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності, науковим підходам до розуміння об'єкта запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності, системно-функціональному та діяльнісному значенню об'єкта та суб'єктів запобігання з точки зору вдосконалення існуючих та розроблення нових заходів запобігання правопорушенням та злочинам. Розглянуто різні точки зору стосовно поняття об'єкту та системи суб'єктів запобігання в кримінології та правоохоронній діяльності та зроблено узагальнюючий висновок щодо необхідності подальшого дослідження розглядуваної проблематики.

Література

1. Аванесов Г. А. Криминология. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 500 с.
2. Бурлаков В. Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения. *Вестник Ленинградского университета. Серия: «Экономика. Философия. Право»*. 1982. № 23. С. 103–108.
3. Быргэу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) / под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. А. М. Бандурки : Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 240 с.
4. Быргэу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргэу, А. Н. Литвинов. Москва : Юркнига, 2004. 160 с.
5. Віктимологія : навчальний посібник / В. В. Голіна та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
6. Голіна В. В. Попередження злочинності : лекція. Харків : Укр. юрид. акад., 1994. 40 с.
7. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015, Вип. 130. С. 145–154.
8. Голіна В. В. Об'єкт запобіжного впливу: поняття, ознаки, значення. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 22 травня 2015 року, м. Харків ; МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. С. 104–105.

9. Голіна В. В. Об'єкт громадського запобіжного впливу у сфері протидії злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 29. 332 с.

10. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

11. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1988. Вып. 47. С. 85–87.

12. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

13. Запобігання корупції : підручник / Б. М. Головкін та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2019. 296 с.

14. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.

15. Криминология : учебник / под ред. д. ю. н. В. Н. Бурлакова, д. ю. н. Н. М. Кропачева. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 432 с.

16. Криминологія : підручник / Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право. 2020. 384 с.

17. Кротюк А. М. Велике місто, як об'єкт кримінологічного дослідження запобігання наркозлочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією* : наук.-практ. журнал / засн. труд. кол. Міжвід. наук.-дослід. центру з пробл. боротьби з організ. злочинністю. 2015. № 1. С. 179–182.

18. Литвак О. М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 98–103.

19. Литвак О. М. Теоретичні основи попередження злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Випуск 25. С. 136–145.

20. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

21. Литвинов О. М. Соціально–правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС, 2008. 446 с.

22. Лукашевич С. Ю. Евристичний потенціал синергетичної парадигми в методології кримінологічних досліджень. *«Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи»* : міжнар. науково-практичний круглий стіл, ДНДІ МВС України (Київ, 14 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 28–31.

23. Лукашевич С. Ю. Історичні та гносеологічні засади визначення об'єкта запобігання злочинності. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне фахове наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2017. № 3. С. 195–197.

24. Лукашевич С. Ю. Моделювання трендів злочинності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 3. С. 103–111.

25. Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109–113.

26. Лукашевич С. Ю. Системно-функціональне значення визначення об'єкта запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної Асоціації України* : зб. наук. пр. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоц. України ; голов. ред. О. М. Бандурка. Харків : ХНУВС, 2017. № 3 (17). 252 с.

27. Причини та умови злочинності неповнолітніх : наук.-практ. посіб. / С. Ю. Бабенко та ін. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 228 с.

28. Проблеми протидії злочинності : підручник / О. Г. Кальман та ін. ; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

29. Рощина І. Нове в законодавстві України і перспективи запобігання злочинності. *Право України*. 2004. № 3. С. 60–63.

30. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина и др. Изд. 6-е, перераб. и доп. Москва : Сов. энцикл., 1964. С. 448.

31. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Information about the author:

Lukashevych Serhii Yuriiiovych,

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department
of Criminology and Criminal Enforcement Law
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinska Str., Kharkiv, 61024, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8386-6237